

UIT DE SCHADUW VAN HENDRICK DE KEYSER

**GERRIT LAMBERTSEN VAN CUILENBORCH (1597-1657),
BEELDHOUWER EN BOUWMEESTER**

DIRK J. DE VRIES

Beeldhouwer en bouwmeester Gerrit Lambertsen van Cuilenborch staat vooral bekend als een van de ‘principaelste knechts’ van Hendrick de Keyser. Hij was echter maar een klein deel van zijn werkzame leven bij De Keyser in dienst. Hij zou zich later als steenhouwer vestigen in Kampen en daarna verhuizen naar Zwolle om daar, net als De Keyser in Amsterdam, stadsmeester te worden. Dit artikel volgt het werk en leven van Gerrit Lambertsen: we beginnen met zijn opmerkelijke pres-

taties in het atelier van Hendrick de Keyser, maken een uitstapje naar Denemarken, waar hij werkte voor koning Christian IV, en volgen hem daarna in Kampen en Zwolle.

Sinds zijn benoeming in 1595 als stadsstenhouwer van Amsterdam ontwierp Hendrick de Keyser (1565-1621) diverse stadsgebouwen en vier kerken.¹ Daarnaast bouwde hij woonhuizen waarvan er slechts enkele met zekerheid toegeschreven kunnen worden. De ‘erkende’ gebouwen zijn opgenomen in het postuum verschenen *Architectura Moderna*.² De meeste werken kwamen tot stand tijdens het Twaalfjarig Bestand, dat liep tot 1621, het jaar waarin De Keyser

▲ 1. Brullende leeuwen boven de poortdoorgang van de Nieuwe Toren in Kampen, 1649, Anthoni Gerritsz van Cuilenborch (foto auteur)

2. Beeld van Jupiter ca. 1620, gehouwen door Gerrit Lambertsen van Cuilenborch voor de 'marmorgalleriet' van kasteel Frederiksborg in Hillerød, Denemarken (Agency for Culture and Palaces)

3. Gerrit Lambertsen van Cuilenborch, Venus/Sibylle van de 'marmorgalleriet' van kasteel Frederiksborg in Hillerød, ca. 1620 (Agency for Culture and Palaces)

stierf. Hendrick de Keyser was deeltijds in dienst van de stad, hetgeen ruimte gaf aan opdrachtgevers buiten Amsterdam, zoals in Delft, Middenbeemster, Deventer, Rotterdam, Hoorn en in het buitenland.³

Voor de Deense koning Christian IV werkte het atelier van Hendrick de Keyser omstreeks 1620 aan een tiental beelden voor de door Hans van Steenwinckel ontworpen 'Marmorgalleriet' van de Frederiksborg in Hillerød. De galerij wordt bekroond door zeven levensgrote beelden van Romeinse planeetgoden, waarvan slechts enkele originelen in het museum bewaard zijn.

Op de galerij zelf staan nu kopieën in een gereconstrueerde opstelling.⁴ Het zijn krachtige, deels naakte figuren, zowel mannen als vrouwen: verbeeldingen van de zon, de maan, Mars, Mercurius, Jupiter, Venus en Saturnus (afb. 2 en 3). In navolging van Van Neurdenburg noemt de Deense auteur Meir Stein de Venus een 'Sibylle', de Griekse godin die de Melkweg creëerde en voedde met de melk uit haar linkerborst, waarin zij knijpt.⁵ Christian IV bezat ook het lustslot Rosenborg bij Kopenhagen, waar de Amsterdamse schilder Pieter Isaacsz (1569-1625) vanaf 1617 werkte aan het interieur,

onder andere aan een plafond waarop de voornoemde zeven planeten (kinderen) afgebeeld staan. Het getal zeven had een bijzondere symboliek, waarmee niet alleen de planeten verbonden waren, maar ook de zeven dagen van de week, de zeven deugden, de zeven vrije kunsten, de zeven leeftijden van de mens en van de wereld, de zeven metalen, de zeven hoofdzonden, enzovoort.⁶ Volgens Philibert de l'Orme bestaat architectuur eveneens uit zeven elementen, te weten: metselwerk, deuren, stookplaatsen, vensters, vloeren, plafonds en kapconstructie.⁷

De contacten tussen Hendrick de Keyser en de Deense koning verliepen niet rechtstreeks, maar gingen via internationaal opererende agenten die de bestellingen van steen, hout, schilderijen en vaklieden regelden voor de koning.⁸ Namens Christian IV bezocht rederijker ridder Theodoor Rodenburg in 1620 het atelier van Hendrick de Keyser, zelf ook rederijker.⁹ Daar stonden enkele voltooide beelden ten behoeve van Frederiksborg opgesteld: 't'Amsterdam zijnde heb ick wesen besichtigen het werkhuis van mr. Hendrick, die besondere beelden en figuren voor u ko[ninklijke majesteit] gemaect heeft en noch onderhanden heeft, so hy seyden. Welcke beelden en figuren alle ghehoud[w]en zijn door een van zijn principaelste knechts, ghenamt Geraert Lambertsen; en ick, met hem sprekende, bemerkten wel uyt zijn reden, dat hy van resolutie was om hem van Hollandt na Denemarcken te transporteren, als hy versekert in u ko[ninklijke majesteits] wercken ghebruyckt mocht werden.¹⁰

Rodenburg heeft het over een Amsterdamse beeldhouwer 'Geraert Lambertsen' en constateert diens bereidheid om naar Denemarken te vertrekken, maar geeft niet direct uitsluitel. In plaats daarvan vraagt hij om iets 'van zijn eyghen inventie' in hout te snijden om te zien 'of so een persoon dienst zoude kunnen doen'. Christian IV krijgt dit beeld onder ogen en ontbiedt Gerrit in Denemarken. Daar vervaardigt hij waarschijnlijk enkele beelden voor de Marmorgalleriet, naast de exemplaren die eerder al gereed waren.¹¹ Voor zover bekend zijn deze beelden vervaardigd van zandsteen uit Gotland. Op 17 maart 1623 ontving Gerrit Lambertsen in Helsingør geld voor beelden van Kaïn en Abel ten behoeve van de tuin van Slot Rosenborg.¹²

Elisabeth Neurdenburg schrijft nog een ander beeld toe aan de werkplaats van Hendrick de Keyser, in het bijzonder aan Gerrit Lambertsen: *De Dolhuisvrouw*, die momenteel in de zaal van Artus Quellinus in het Rijksmuseum te zien is (afb. 4). De vrouw lijkt – in hedendaagse termen – te lijden aan een manisch delirium, een motorische rusteloosheid die gepaard kan gaan met automutilatie. 'Niet alleen de figuur zelf, maar ook vier verschillende koppen van krankzinnigen, die aan elke zijde van het voetstuk als uit een raampje grijnzen, hebben steeds een sterken indruk gemaakt op allen, die het beeld bestudeerden', aldus Neurdenburg.¹³ Deze vier hoofden symboliseren ver-

4. De Dolhuisvrouw, afkomstig uit het Amsterdamse Dolhuis, thans in het Rijksmuseum Amsterdam, toe te schrijven aan Gerrit Lambertsen van Cuilenborch (foto auteur)

moedelijk de vier vormen van krankzinnigheid: hysterie, manie, onnozelheid en melancholie (afb. 5).¹⁴ De expressiviteit van deze krankzinnigen is vergelijkbaar met die van de negen tronies op de gevel van het Huis Bartolotti uit 1620, Herengracht 170-172, Amsterdam (afb. 6). Het zijn kwaadaardige mannen met opengesperde monden, zichtbare tanden of uithangende tongen, veelal met baarden, krullen of waaivormige haartooien en puntige oren.

De datering van de Dolhuisvrouw is onzeker, omdat het Dolhuis aan de Kloveniersburgwal vanaf 1562

5. Voetstuk van het beeld de Dolhuisvrouw met op ieder van de vier zijden het hoofd van een krankzinnige in een deurluikje (foto's auteur)

in diverse fasen is uitgebreid en het beeld in de binnentuin stond opgesteld. Een datering in het midden van de zeventiende eeuw en een toeschrijving aan Artus Quellinus zijn minder waarschijnlijk. In navolging van A. Pit constateerde Hubert Vreeken bovendien dat de profilering van het voetstuk onder het Erasmusbeeld van Hendrick de Keyser uit 1622 treffend overeenkomt met dat van de Dolhuisvrouw.¹⁵ Als 'tegenbeeld' van deze Dolhuisvrouw zou de omstreeks 1630 geschilderde versie van een verleidelijke naakte jonge vrouw van Salomon de Bray genoemd kunnen worden. Deze *Jeu-ne femme vue en buste, se peignant* is waarschijnlijk dus jonger dan de Dolhuisvrouw en bevindt zich in het Louvre.¹⁶ Zij trekt met haar linkerhand een haarlok naar achteren, terwijl ze met haar rechter de blonde haarkruin kamt. De Bray en Lambertsen waren beiden in 1597 geboren en ontpopten zich als veelbelovend jong talent, genoten hun opleiding bij de 'vermaerste' meesters van Holland en trokken beiden de aandacht van de Deense koning. Gerrit Lambertsen zal zeker veel geleerd hebben van de zachtaardige, invoelende Hendrick de Keyser die 'gantsch willigh en bereydt om

yder met zijn konste en wetenschap behulpig te zijn en voort te helpen'.¹⁷

Het is lastig, zo niet onmogelijk, om te bepalen wat precies de inbreng van de ontwerpende bouwmeester en die van de uitvoerende beeldhouwer op de vormgeving is geweest. De neiging om toe te schrijven aan erkende, grote meesters is even hachelijk als omgekeerd een onbekend persoon als auteur aan te wijzen.¹⁸ Omdat Gerrit Lambertsen zich verplaatste naar andere steden en daar een leidende functie bekleedde, kunnen wij ons afvragen wat hij meekreeg van zijn oude werkomgeving en leermeester. Voor zover bekend bracht hij geen signatuur op zijn werkstukken aan.

We weten niet wanneer Lambertsen in Amsterdam belandde en in dienst trad van Hendrick de Keyser.¹⁹ Wat weten we wel? Op 31 december 1620 ging Gerrit Lambertsen, 'beeldhouwer, wonende in de Ridderstraet, oud 23 jaren' in de Nieuwe Kerk in ondertrouw met 'Elijsabedt IJans, oud 23 jaren'.²⁰ Uit hun huwelijk werd in 1621 dochter Helena geboren. Tot aan 1627, het jaar van zijn vertrek uit Amsterdam, zijn geen andere kinderen vermeld. In 1621 kocht Gerrit op een Amsterdamse veiling het *Schilder-Boeck* (1604) van Karel van Mander.²¹ In 1626 verwierf hij diverse werken uit de geveilde nalatenschap in het huis van de voornoemde hofschilder Pieter Isaacz.²² Op 24 september 1626 kocht Gerrit Lambertsz daar twee kavels, te weten '2 Tronien en een root Satiergen', waarschijnlijk een drietal beeldjes en vervolgens '3 stucx rontwerck' (ronde of bolvormige ornamenten?).²³

Bij de eerste kavel staat vermeld: gekocht door 'Gerrit Lambertsz, beeltsnijder op de Breestraat'. Met andere woorden: Gerrit en Pieter woonden in dezelfde straat en moeten elkaar daar en in Denemarken zijn tegengekomen. Daaraan voorafgaand was Gerrit kennelijk van de Ridderstraat naar de St. Anthoniesbreestraat verhuisd, een aanzienlijk betere stand.²⁴ Een jaar later vestigde Lambertsen zich als steenhouwer in Kampen. Op 24 december 1628 schreef Lambertsen zich daar in als lid van de gereformeerde

6. Mascarons op de verdieping van Huis Bartolotti, Herengracht 170-172 in Amsterdam uit 1620, atelier Hendrick de Keyser (foto's auteur)

kerk.²⁵ Dankzij archivalische vermeldingen en waarnemingen aan gebouwen kan een vrij omvangrijk oeuvre in Oost-Nederland aan hem worden toegeschreven.

WERKZAAMHEDEN IN KAMPEN (1627-1637)

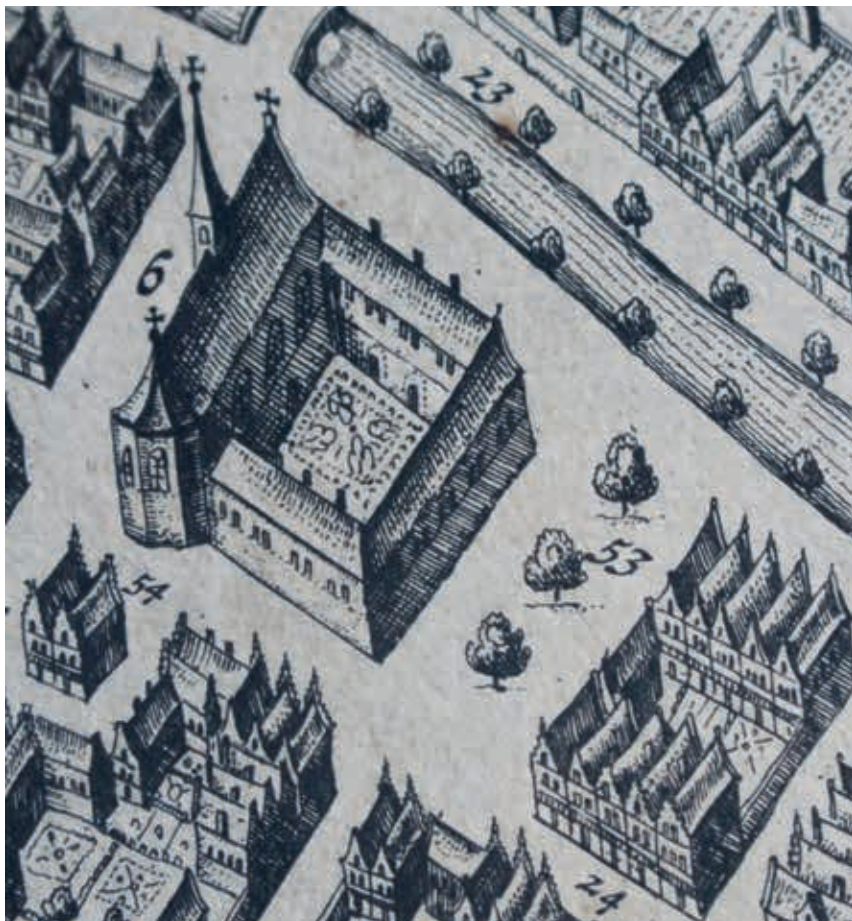
De vraag is waarom Gerrit Lambertsen en zijn Amsterdamse vrouw Elisabeth Jans naar Kampen zijn vertrokken. Lag de aanleiding in de dood van Hendrick de Keyser, was het grote werk gedaan tegen het einde van het Bestand? In Amsterdam is begin jaren 1620 sprake van stagnatie in de bouw, na de nieuwbouwgolf die volgde op de 'derde uitleg'.²⁶

In 1627 besloot de magistraat van Kampen om de tuin van het voormalige Franciscanenklooster te transformeren tot een marktplein (afb. 7).²⁷ De kloostermuren werden afgebroken, er kwam bestrating met een windroos en in het midden werden vier lindebomen geplant. Er werden gevels opgetrokken waarvan het natuursteenwerk werd uitgevoerd door Gerrit Lambertsen.

Voorafgaand aan de inrichting van de Nieuwe Markt was op de hoek met de Nieuwstraat al in 1619 de Latijnse school in het voormalige klooster ondergebracht. Naar een ontwerp van Gerrit Lambertsen kreeg de school in 1631 een monumentale zandstenen ingangspartij (afb. 8).²⁸ De combinatie van dubbele dorische pilasters, rusticablokken en een flauw gebogen fronton staat nog dicht bij de ontwerpen van Hendrick de Keyser.²⁹ Voor de nieuwe, daarnaast gelegen vergaderzaal van de Staten van Overijssel maakte Gerrit in 1630 een aantal beelden, alsmede twee leeuwenbeelden plus 'twee bloempotten op de benedenste pilaesters'.³⁰ Verder weten we nog dat hij in 1628 nog twee werken leverde: een leeuw en een beeld voor een trappost (1634) in het raadhuis.³¹ Hiervan is, voor zover bekend, niets bewaard gebleven.

Hoewel tegenwoordig in kleinere eenheden verdeeld en ten dele opgehoogd, herkennen we in de bebouwing aan de noordzijde van de Nieuwe Markt de doorgaande gevel van een groot gebouw dat mogelijk de bestemming had van stadsdoelen (afb. 9). Op de verdieping bevinden zich strekken boven de vensters, op de begane grond rondbogen. Ter plaatse van nummer 8 staat een geschilderd, zandstenen poortje met gebogen fronton en drie siervazen (afb. 10). Centraal op het fronton bevindt zich een cartouche met banderollen en een gedeeld wapen, wellicht met één (van drie?) Franse lelie rechts.³² Soortgelijke siervazen komen ook voor op andere poortjes in Kampen en Zwolle. Een toeschrijving aan Gerrit Lambertsen lijkt aannemelijk, maar een archivalische datering is niet bekend.

Behalve voor de stad Kampen en de Staten van Overijssel zal Gerrit Lambertsen ook voor particulieren hebben gewerkt. Daarvoor komen diverse huizen in Kampen uit de periode 1627-1637 in aanmerking, waarbij we op grond van datering, stijl en kwaliteit mo-

7. De Nieuwe Markt in Kampen zoals afgebeeld in het *Tooneel der Steden van de Vereenighde Nederlanden* van Joan Blaeu uit 1649 (foto auteur)

8. Gerrit Lambertsen van Cuilenborch, zandstenen ingangspartij van de Latijnse school in Kampen uit 1631 (foto auteur)

9. Noordzijde van de Nieuwe Markt in Kampen met het langgerekte gebouw dat oorspronkelijk de functie van doelen gehad kan hebben. De vensters op de begane grond worden gedekt door bogen, die van de verdieping met strekken (foto auteur)

10. Bekroning van het ingangspoortje van Nieuwe Markt 8 in Kampen, waarschijnlijk behorend tot de doelen en uitgevoerd door Gerrit Lambertsen van Cuilenborch (foto auteur)

11. Middendeel van 'In Bethlehem', Buiten Nieuwstraat 62 in Kampen, uit 1631 (foto auteur)

12. Gevelsteen de voorgevel, van 'In Bethlehem', Buiten Nieuwstraat 62 in Kampen uit 1631, toe te schrijven Gerrit Lambertsen van Cuilenborch (foto auteur)

gelijk een en ander aan hem of zijn werkplaats kunnen toeschrijven. Het toeschrijven van particuliere opdrachten aan bouwmeesters die in of voor de stad werkten, is hachelijk, zoals we zagen bij Hendrick de Keyser in Amsterdam. Onzinnig is het echter niet, zoals aangetoond in Leiden en later in de zeventiende eeuw ook in Zwolle.³³

In Kampen komt Buiten Nieuwstraat 62 in aanmerking, een hofje genaamd 'In Bethlehem 1631' (afb. 11).³⁴ De bescheiden architectuur past bij de functie van armenhuisvesting, maar de grote, centrale gevelsteen en een kleiner herplaatst exemplaar in de achtergevel, zijn van een bijzondere kwaliteit (afb. 12). In de voorgevel vallen verder de twee flankerende, dreigende leeuwkoppen op.

De voorgevel van het pand Boven Nieuwstraat 100 is voorzien van dubbele pilasters met Dorische kapitelen op de verdieping; daarboven enkele pilasters met vlakke Ionische kapitelen die door de toevoeging van een korfboog met een soort van rocaille de aansluiting missen met het bekronende driehoekige fronton (afb. 13). Beladen met vruchtenslingers dekken twee korboggen de vensters op de verdieping; er zijn strekken boven de twee flankerende nissen op zolderniveau. We zien sierlijk rolwerk, bekronende vazen en bollen. Ter plaatse van de huidige etalage uit circa 1900 zal in de zeventiende eeuw een houten pui ge-

13. Voorgevel van Boven Nieuwstraat 100 in Kampen, tweede kwart zeventiende eeuw (foto auteur)

14. Gevelsteen met St. Joris, toe te schrijven aan Gerrit Lambertsen van Cuilenborch (foto auteur)

15. Voorgevel van het hoekpand Broederweg 9 in Kampen, tweede kwart zeventiende eeuw (foto auteur)

weest zijn. Centraal daarboven zit een gevelsteen met St. Joris en de draak (afb. 14). De gevel lijkt een kleinere variatie op Oudezijds Voorburgwal 57 Amsterdam te zijn, een ontwerp van Hendrick de Keyser uit 1615.

Boven alles springt het beeldhouwwerk in de trapgevel van het ongedateerde pand Broederweg 9 in Kampen in het oog (afb. 15). Graag hadden we gelezen wat er op de grote centrale gevelsteen stond, maar die is afgehakt. Gelukkig heeft men de drie hoofden in reliëf ongemoeid gelaten (afb. 16). De centrale figuur bovenin draagt scheef op zijn hoofd een hoed en zou met zijn geplooid kraag de bouwheer van het pand kunnen zijn.³⁵ In de lager gelegen flankerende koppen herkennen we Ceres met een hoed van opgestoken korenaren en Bacchus met een muts van wijnbladeren en druiven. Het zijn de Romeinse goden van de landbouw (graan) en de wijn. Deze personages zijn in mantel gestoken en dragen een sjerp waaraan een royale tros met vruchten hangt. Onder de witte verflag zijn geen kleursporen aangetroffen.³⁶ Men kan de koppen van Broederweg 9 opvatten als een kleine variant van het Huis met de Hoofden, Keizersgracht 123 in Amsterdam uit 1622. De toeschrijving, onder meer door R. Meischke, van het laatstgenoemde huis aan Hendrick

16. Gevelstenen met hoofden in de voorgevel van Broederweg 9 Kampen: a. Ceres; b. Bacchus; c. waarschijnlijk de opdrachtgever. Toe te schrijven aan Gerrit Lambertsen van Cuilenborch, tweede kwart zeventiende eeuw (foto's auteur)

17. Twee hoofden van het 'Huis met de Hoofden', Keizersgracht 123 Amsterdam uit 1622: a. Ceres; b. Bacchus. Atelier van Hendrick de Keyser (foto's auteur)

18. Centrale gevelsteen 'Het paradijs' in de voorgevel van Broederstraat 25 in Kampen, toe te schrijven aan Gerrit Lambertsen van Cuilenborch, tweede kwart zeventiende eeuw (foto auteur)

de Keyser – net als die van het Huis Bartolotti – is door Freek Schmidt op losse schroeven gezet.³⁷ Dat geldt niet voor een mogelijke inbreng van De Keysers opvolgers of zijn werkplaats, onder wie Gerrit Lambertsen van Cuilenborch.

Naast diverse dreigende leeuwen treffen we bij het Amsterdamse Huis met de Hoofden de serie van zes hoofden aan. Het gaat om forse borstbeelden van Apollo (lauwerkrans), Ceres (korenaren), Mercurius (gevleugelde helm), Minerva (gepluimde helm), Bacchus (wijnranken) en Diana (maansikkel) (afb. 17). Twee van de beelden kijken naar voren, twee naar boven, terwijl de twee middelste *en face* de omlijsting van de ingang flankeren. Net als in Kampen neigen de twee buitenste hoofden naar het midden. De Amsterdamse beelden ogen wat star, ze ontberen de vruchtentrossen die hogerop in de gevel wel te zien zijn. Soms is hun nek wat kokervormig in vergelijking met de hoofden in Kampen. Toch vertonen de personages, hun vormgeving en de kwaliteit van het beeldhouw-

werk een sterke mate van overeenkomst.

Tenslotte staan we stil bij het pand Broederstraat 25 in Kampen, waarvan de voorgevel gepleisterd is en in latere tijd ontdaan van de geveltop. In het midden bevindt zich een gevelsteen die de zondeval toont (afb. 18).³⁸ De voorstelling lijkt gekopieerd te zijn naar een prent van Jan Saenredam uit het begin van zeventiende eeuw. Er zijn in Nederland diverse vergelijkbare huisnamen en voorstellingen bekend, maar de eerste weergave in die trant lijkt te zijn geschilderd door Cornelis Cornelisz van Haarlem, de leermeester van Salomon de Bray.³⁹ Hoewel er op de originaliteit van de compositie dus valt af te dingen, zijn de figuratieve expressie en kwaliteit van de centrale gevelsteen in Kampen wederom opvallend. Op dezelfde hoogte als de gevelsteen zijn op de hoeken reliëfstenen met leuvenkoppen aangebracht. De barse beesten dragen een ring in hun bek die is voorzien van een vruchtenslinger (afb. 19). Deze hoekstenen komen overeen met twee even grote exemplaren in het Zwolse hoekpand Nieu-

19. Broederstraat 25 in Kampen, flankerende hoekblokken met leeuwenkoppen die via een ring een vruchtenslinger dragen, toe te schrijven aan Gerrit Lambertsen van Cuilenborch, tweede kwart zeventiende eeuw (foto's auteur)

20. Sassenstraat 37, zijde Nieuwe Markt in Zwolle, flankerende hoekblokken met leeuwenkoppen die met een ring een vruchtenslinger in hun bek vasthouden, gedateerd 1647. Toe te schrijven aan Gerrit Lambertsen van Culenborch of zijn atelier (foto's auteur)

21. Kolomvoet met leeuwenkop, vruchtenslinger en mascarón, destijds aanwezig in het stadhuis van Zwolle (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed)

we Markt/Sassenstraat 37 uit 1647 (afb. 20). De expressie van de leeuwen met hun platte, rechthoekige neuzen en gefronste voorhoofden is identiek, evenals het bijzondere detail van de ringen met vruchtenslinger in hun bek. Een vergelijkbare leeuwenkop met ring en vruchtenslinger was frontaal aangebracht op de voet van een klassieke colonnet, die zich destijds in het stadhuis van Zwolle bevond (afb. 21).⁴⁰

ACTIVITEITEN IN EN VANUIT ZWOLLE (1637-1657)

De sterke gelijkenis van deze leeuwenkoppen valt te verklaren uit de verhuizing van bouwmeester Gerrit en zijn atelier van Kampen naar Zwolle. Gerrit kreeg november 1639 namelijk gratis het burgerrecht van Zwolle aangeboden. In 1637 werd hij al 'stadsmetselaar' en in 1638 'stadssteenhouwer' genoemd. Bij naamvermeldingen in Kampen is te lezen dat hij daar al het predicaat 'meester' droeg, maar in Zwolle werkte hij als stadsmeester en had daarmee de beschikking over een dienstwoning en werkplaats aan de Blijmarkt (ter plaatse van huidig nr. 23). Volgens het lidmatenboek van de Nederduits Gereformeerde Kerk deed Gerrit Lambertsen, 'steenhouwer', in juni 1634 in Zwolle zijn belijdenis. Dat is merkwaardig: deze openbare getuigenis van het protestantse geloof werd doorgaans rond het achttiende levensjaar afgelegd en Gerrit had deze ook afgelegd toen hij zich op zijn 31ste inschreef bij de kerk in Kampen.⁴¹ Elisabeth Jans, 'vrouw van meester stadssteenhouwer Gerrijt Lambers', deed december 1638 haar belijdenis in Zwolle.⁴² Het kan dus zijn dat Gerrit Lambertsen al vanaf 1634 in Zwolle verbleef, waar hij zou blijven werken tot zijn overlijden op 22 maart 1657.⁴³ Daarmee beschikte Zwolle over een zeer vakbekwame steenhouwer die met zijn zonen en knechten gedurende ruim twee decennia het lokale ambacht zou domineren.

Het voornoemde hoekpand in Zwolle vormt de aanzet en 'hoeksteen' van de herinrichting van de Nieuwe Markt, die in 1644 begon en in voltooid vorm duidelijk herkenbaar is afgebeeld op de stadsplattegrond van Joan Blaeu van 1649 (afb. 23). Daaraan voorafgaand werden eerst opmetingen van de bestaande gebouwen gemaakt, waarvan een viertal in het Zwolse archief bewaard bleef. Eén 'caertgen' dateert uit 1643 en werd met het oog op 'die timmeringe int Belheem' vervaardigd door de 'stadsmeister van Amsterdam', landmeter Cornelis Dankertsz de Rij.⁴⁴ Gerrit Lambertsen kende hem waarschijnlijk uit Amsterdam en zorgde, net als in Kampen, zelf voor het steenwerk van de Zwolse Nieuwe Markt.⁴⁵ De aanpak van een dergelijk groot project in opdracht van het stadsbestuur kan Gerrit Lambertsen meegekregen hebben van Hendrick de Keyser, die als stadsmeester in Amsterdam de ontwerpen maakte voor rijen huizen met uniforme gevels naast de door hem ontworpen Beurs en op een aantal andere pleinen: de Nieuwmarkt, de Herenmarkt, en de Westermarkt.⁴⁶

22. Huizen met identieke trapgevels aan de oostzijde van de Nieuwe Markt in Zwolle, ca. 1645 (foto auteur)

23. Nieuwe Markt in Zwolle, afgebeeld in het *Tooneel der Steden van de Vereenighde Nederlanden* van Joan Blaeu uit 1649

24. Poortje in het koor van de Bethlehemkerk aan de zijde van de Nieuwe Markt in Zwolle, toe te schrijven aan Gerrit Lambertsen van Cuilenborch, ca. 1645 (foto auteur)

25. Doorgang in de Nieuwe Toren in Kampen met natuursteenwerk van Anthoni Gerritsz van Cuilenborch uit 1649 met de Latijnse school op de achtergrond (foto auteur)

26. Detail van de spiegel op de deurstijlen van: a. Nieuwe Markt 8 in Kampen en b. de (flankerende) deuren van de Nieuwe Toren aan de Oudestraat in Kampen (foto's auteur)

De huizen aan de Zwolse Nieuwe Markt hebben een sobere, seriematige opzet met uniforme trapgeveltjes, 'met gevels twee vierkanten hoge opte anderen wal ge lyckende', volgens de instructie van het stadsbestuur (afb. 22).⁴⁷ Oorspronkelijk hadden ze alle trapgevels, en lijken daarmee op dat van Broederweg 9. Samen met Broederstraat 25 in Kampen hebben de Zwolse en Kamper pandjes nog een ander element gemeen, namelijk de insteek achter de hoge begane grond. Dit onderdeel is in Hollandse huizen meer vanzelfsprekend aanwezig dan in Overijssel.⁴⁸ Bij de inrichting van de Zwolse Nieuwe Markt hoort een natuurstenen poortje met het stadswapen op de sluitsteen in de koorsluiting van de Bethlehemkerk (afb. 24).

Voorafgaande aan de invulling van de Nieuwe Markt ontving meester Gerrit in 1644 enkele gunsten van de stad, namelijk een jaarlijks pensioen van 30 gulden en een glas-in-loodraam in zijn woning aan de Blijmarkt.⁴⁹ De schenking van zo'n glas is doorgaans gekoppeld aan de voltooiing van nieuwbouw of een ingrijpende vernieuwing aan een bestaand huis.⁵⁰ De stad stimuleerde het project aan de Nieuwe Markt in het bijzonder, omdat bij de oplevering van een deel van de huizen in 1648 glazen werden geschonken die normaal gesproken waren voorbehouden aan hoogwaardigheidsbekleders.⁵¹ Met zijn aanstelling in Zwolle

hield de relatie van Van Cuilenborch met Kampen echter niet op.

Een jongere telg uit het geslacht Van Cuilenborch was meester Anthoni Gerritsz van Cuilenborch, steenhouwer te Zwolle, die in 1649 verantwoordelijk was voor het natuursteenwerk aan de Nieuwe Toren in Kampen.⁵² Het gaat hier waarschijnlijk om de oudste zoon van Gerrit, maar daarvan is nog geen archivalische bevestiging gevonden. Behalve de natuurstenen hoekblokken, venstertraceringen, lijsten en kleinere onderdelen valt bij de toren als eerste de monumentale natuurstenen poort op met stadswapen, twee flankerende deurpartijen en bekronende, liggende leeuwen (afb. 25). Details van het lijstwerk komen overeen met die van het voornoemde poortje van de Doelen in Kampen (afb. 26). De betrokkenheid van Anthoni bij de torenbouw beviel de stad kennelijk, want in 1652 werd hij benoemd tot stadsstenhouwer en -metselaar, en daarnaast bekleedde hij ook de functie van gildemeester.⁵³

De liggende leeuwen boven de poort van de Nieuwe Toren uit 1649 zijn nogal expressief dankzij de recente, felle kleurstelling (afb. 1). De toren draagt op de centrale sluitsteen boven de poortdoorgang echter nog een ander type leeuwenkop, die met z'n bolle, enigszins lachende open bek en opengesperde ogen minder

27. Sluitsteen met leeuwenkop boven de poortdoorgang van de Nieuwe Toren in Kampen, 1649, toe te schrijven aan Anthoni Geritsz van Cuilenborch of zijn atelier (foto auteur)

vervaarlijk oogt (afb. 27). Dit olijke bestje met twee knobbels op zijn kop lijkt sterk op vier van de zes leeuwenkoppen op de friezen in de voorgevel van Melkmarkt 14 in Zwolle, waarvan er twee de meer barse uitdrukking hebben met gefronste wenkbrauwen en vierkante onderkinnen (afb. 28). Het gaat om het woonhuis van Ernst van der Marck, secretaris van de drost van Salland, Sweder van Haersolte. De dendrochronologische datering voor het kappen van het hout in 1653 wordt bevestigd door een vererend glas-in-loodraam van de stad in 1654, ongetwijfeld gekoppeld aan de oplevering van het huis.⁵⁴ De verhoogde halsgevel draagt de sterkste dieren ter land (leeuwen), ter zee (dolfijnen) en in de lucht (adelaars), ook symbolen van de verrijzenis van Christus (afb. 29).⁵⁵ Wat de leeuwen betreft, zou het om twee verschillende soorten kunnen gaan: de barse koppen als wakers in het midden van de gevel, de meer uitnodigende op de zij- en bovenkant, respectievelijk op de buitenwereld gericht. Misschien is dit te ver gezocht, ware het niet dat de twee tegengestelde leeuwtypen zich twee keer binnen één project aandienen, waar nog een derde, ouder gegeven in Groningen aan toegevoegd kan worden.⁵⁶ Deze voorbeelden wij-

zen op een vooropgezette bedoeling en niet op twee verschillende beeldhouwers, of gaat het toch om een andere diersoort?

Bij Melkmarkt 14 in Zwolle liepen de pilasters waarschijnlijk door van de begane grond tot aan de dorische kapitelen onder het zware fries met de genoemde leeuwenkoppen, waarmee sprake is van de zogenoemde kolossale orde. Daarboven staan in het midden twee kolossale pilasters met vlakke ionische kapitelen onder het bekronende, gebogen fronton. De pilasters op de verdieping van het oudere pand Boven Nieuwstraat 100 in Kampen zijn nog gebonden aan die ene bouwlaag. Deze dubbele pilasterstelling per etage staat dicht bij het oudere werk van Hendrick de Keyser. Op vergelijkbare wijze paste ook Philips Vingboons aanvankelijk pilasters toe, bijvoorbeeld in het Huydecoperhuis in Amsterdam uit 1640. Een eerste voorbeeld van de kolossale orde in Oost-Nederland vond toepassing in het huis Crackstate in Heerenveen, die in 1647 door Hendricks zoon Willem de Keyser is ontworpen.⁵⁷

Gerrit Lambertsen borduurt op dit schema voort. Behalve Melkmarkt 14 kan in Zwolle ook de gesloopte

28. Zes leeuwenkoppen in de voorgevel van Melkmarkt 14 in Zwolle, 1653, toe te schrijven aan het atelier van Gerrit Lambertsen van Cuilenborch (foto's auteur)

29. Voorgevel van Melkmarkt 14 in Zwolle, 1653, toe te schrijven aan het atelier van Gerrit Lambertsen van Cuilenborch, in opdracht van Ernst van der Marck, secretaris van de Drost van Salland (foto auteur)

voorgevel van 'De Roode Haan' uit 1652, aan de Diezerstraat door hem of zijn atelier gemaakt zijn. Hetzelfde geldt voor de rijk uitgevoerde dubbele guirlande boven de voormalige hoofdingang aan de zijkant van Koestraat 8 in Zwolle (afb. 30). De bovenste guirlande boven de ingang bevat exotische vruchten en bloemen, zoals citroenen, druiven, mispels, kweeperen, ranonkels, artisjokken, zonnebloemen, terwijl de afhangende tressen van de onderste guirlande vooral uit laurierblad bestaan. Deze guirlande is gecombineerd met twee rocailles ter weerszijden en een voluut in het midden, die mogelijk de bovenrand van een thans niet meer aanwezig wapenschild vormde (waar zich nu het bovenlicht van een deur bevindt). Dit huis werd waarschijnlijk kort na 1651 verbouwd, het jaar waarin Simon

van Haersolte (1625-1673), kolonel van de cavalerie, die het huis in 1648 had gekocht, trouwde met Adriana Josina van Bentinck (1620-1685).⁵⁸ Hij was een zoon van Sweder van Haersolte, waar Ernst van der Marck, eigenaar van Melkmarkt 14, in dienst was als secretaris. In het pand aan de Koestraat bevinden zich beschilderde balklagen waarop in sierlijke cartouches de figuratieve uitbeeldingen van de twaalf tekens van dierenriem te zien zijn. Op het vlakke plafond in de hal is de oorlogsgod Mars geschilderd die ten strijde trekt, staande op een wagen getrokken door twee wolven, omringd door allerlei wapentuig. De plafonddecoraties illustreren het geloof in de invloed van de planeten en de sterren, zoals door Christian IV in zijn galerij aan de buitenwereld verkondigd, maar hier door Van Haersolte binnenshuis gekeesterd.

Na zijn aanstelling in Zwolle kreeg Gerrit Lambertsen van Cuilenborch zonder onderbreking wekelijks een variërend salaris uitbetaald 'voor hem en zijn volck'. We weten niet wat hij daarvoor leverde. Tot zijn 'volck' zal de jongere generatie behoren, mogelijk de eerder genoemde Anthoni, maar zeker ook zoon Johannes, die zowel steenhouwer als getalenteerd schilder was en Berend, de jongste zoon die in 1639 in Zwolle geboren was uit het huwelijk met Liesbeth Jans.⁵⁹ De betalingen gaan door tot in zijn sterfjaar 1657, maar vanaf 1650 tekent zich achteruitgang af in de vorm een wekelijkse uitkering van 2 gulden en 4 stuivers: 'mr. Metzelaer ten opsichte van zyn impotentie, een wekelijks subsidie'.⁶⁰ Dit 'ordinaris' salaris werd aanvankelijk in de wintermaanden uitbetaald. Men zou derhalve kunnen denken aan een uitkering wegens vorstverlet, temeer omdat Gerrit later in 1650 als vandoos samen met zijn knechten of volk krijgt uitbetaald. Er treedt daarna echter een terugkerende scheiding op tussen zijn wekelijkse uitkering en de afzonderlijke betaling aan andere metselaars, met name aan Jan Mewes. In 1652 ontvangt zijn 'meisterknecht' Jan Mewes een loonsverhoging van 16 naar 18 stuivers per dag wegens 'd'impotentie van mr. Gerrit'.⁶¹ Het is niet uitgesloten dat de oude meester gebukt ging onder een slopende beroepsziekte, de beruchte silicose (stoflong). 'Gerryt Steenhouwer' overleed in 1657.⁶²

Johannes Gerritsz van Cuilenborch, geboren in 1628, zette de werkzaamheden van zijn vader voort en bleef in de dienstwoning aan de Blijmarkt wonen. In 1658 werd Johannes echter gesommeerd de woning annex werkplaats te verlaten. Dat gebeurde pas in 1662 toen hij stierf, pas 34 jaar oud. In december 1662 stelde het stadsbestuur meester Abraham de Cock als opvolger aan: '... willen deselvighe met de borgerscap deser stadt ende Gilde begunstigen, oick de winckel ofte werckhuis tot het houwen ende bereiden van Steen bij overleden broeders Culenborg gebrueickt geweest bij provisie ende datelick ruimen ende daarna over de gehele woninghe disponeren...'⁶³

De Cock kwam in 1663 vanuit Nijmegen naar Zwol-

le en werd op 22 december van dat jaar aangesteld als stadsmetselaar en -steenhouwer. Hij stierf er in 1683.⁶⁴ Na een bliksemingslag kreeg hij in 1671 bovendien de leiding over de herbouw van de A-kerktoren in Groningen. Abraham de Cock is ook de architect van het pand 'De Witte Leeuw', Diezerstraat 58 uit 1666 (afb. 31).⁶⁵ Op de cartouche boven de hoofdingang prijkt een liggende leeuw met halfopen bek, bolle wangen en lange, krullende manen. Dankzij een rechtszaak tegen zijn opdrachtgever Albertus Brouwer weten we dat De Cock verantwoordelijk was voor het steenwerk van dit huis: '... dat ick Abraham D. Cock als Aenemer heb beloft het huijs ende Brouwerij te maecken te verstaen Al wat metsel werck als oock mede het steenhouwers werck volgens de Teijckeninge Aenweijst.' Er is ook sprake van een 'besteck', dat we helaas niet kennen, evenmin als de tekening. Wat we hieruit kunnen opmaken, is dat een stedelijk bouwmeester ontwerpen maakte en uitvoering gaf aan particuliere huizen in de stad.

Voor Diezerstraat 58 gebruikte Abraham de Cock in 1666 nog één keer het motief van de leeuw; de toepassing van vruchtenslingers en pilasters gaat bij hem onverminderd door. In Zwolle kan men ze verder zien aan de voorgevels van de panden Voorstraat 41a (1666), Diezerstraat 43 (1667) en Thorbeckegracht 17 (1671).⁶⁶ Deze panden vallen alle binnen de aanwezigheid en de aanstellingsperiode van De Cock in Zwolle (1663-1683).

Er tekent zich een verschil af tussen de werkwijze van Gerrit Lambertsen en zijn opvolger. Abraham de Cock neemt voor eigen rekening omvangrijke klussen aan en treedt ook op als leverancier van bouwmaterialen. In de korte maar hevige oorlog met de bisschop van Munster schiet De Cock in 1672 het kolossale bedrag van 9029 gulden voor om fortificatiën aan te leggen, een bedrag dat hij in latere jaren mondjesmaat terug zou ontvangen van de stad. Na het vertrek van de bisschop krijgt hij in 1675 wel direct betaald voor het 'ordonneren', dus het ontwerpen van een 'Arcus Triumphalis', een houten triomfboog waaraan stadstimmermeester Jan Baver in 1674 al begon.⁶⁷ Het zou een echt gesamt-kunstwerk worden, want de bekende beeldsnijder Herman van Arnhem en de schilder Jan Grasdorp verzorgden de afwerking van deze Arcus.

BESLUIT

Het vroege classicisme van de Van Cuilenborchs in Kampen en Zwolle is overduidelijk beïnvloed door Hendrick de Keyser. Dat ligt voor de hand gezien zijn achtergrond. Net als bij andere architecten verandert binnen het oeuvre van Gerrit Lambertsen van Cuilenborch de gesuperponeerde pilasterstelling in een kolossale ordening van de pilasters. Het ionische kapiteel van Melkmarkt 14 is vlak uitgevoerd, zoals gebruikelijk bij Serlio en Hendrick de Keyser, terwijl Philips Vingboons en andere tijdgenoten een voorkeur hadden voor de overhoekse variant zoals voorgesteld door Scamozzi.⁶⁸ Leeuwenkoppen blijken een bruik-

30. Festoenen boven de (zij)ingang van Koestraat 8 in Zwolle, 1651 of kort daarna, toe te schrijven aan Gerrit Lambertsen van Cuilenborch of zijn atelier (foto auteur)

baar decoratief detail te zijn om onderscheid te maken of toe te kunnen schrijven. Hoewel een iconografische verklaring vooralsnog ontbreekt, dienen zich twee verschillende typen leeuwen aan: bars of lief. Een element dat eveneens van vorm verandert, is het oeil-de-boeuf, maar daar is in deze tekst verder niet op ingegaan, evenmin als op mogelijk gebruikte klassieke traktaten of iconologische bronnen, zoals onlangs op erudiete wijze in dit tijdschrift is gedaan voor de Medusa van Hendrick de Keyser.⁶⁹

Hoewel dus slechts een tipje van de sluier is opge-licht en het toeschrijven verre van absolute zekerheid biedt, hebben het leven en werk van de beeldhouwer

31. 'De witte leeuw', Diezerstraat 58 in Zwolle, in 1666 ontworpen en gebouwd door Abraham de Cock, opvolger van de steenhouwers Van Cuilenborch (foto auteur)

Gerrit Lambertsen van Cuilenborch en zijn atelier een herkenbare, zelfstandige plaats gekregen. Voor zijn gevelstenen maakte hij gebruik van voorbeeldprenten. Gerrit liet zich inspireren door modellen en verdiepte zich in Van Manders schilderboek, waarin Amsterdamse schilders genoemd worden die hij persoonlijk gekend moet hebben, zoals Salomon de Bray en Pieter Isaacsz, die met hem in Denemarken voor Christian IV werkte. Het hoge kwalitatieve niveau van het beeldhouwwerk in Amsterdam en Denemarken is nog steeds herkenbaar aan diverse gevelstenen en aan de hoofden van Broederweg 9 in Kampen. Met uitzondering van Buiten Nieuwstraat 100 in Kampen, blijft de

architectonische kwaliteit van de nieuw gebouwde gevels in Kampen en Zwolle achter bij wat eerder onder auspiciën van Hendrick de Keyser werd gerealiseerd. Gerrit Lambertsen was dan ook een meester beeldhouwer, pas in de tweede instantie een metselaar en geen architect zoals de meeste Hollandse fabrieksmeesters. Met hulp van andere disciplines, zoals timmerlieden en landmeters, bouwde hij ter plaatse van een voormalig kloosterterrein aan nieuwe marktpleinen in Kampen en Zwolle. In Kampen was de invulling vooral gericht op representatie, terwijl de bebouwing aan het plein in Zwolle meer de vorm had van wat we tegenwoordig projectontwikkeling noemen.

NOTEN

* Met dank aan Jaap Evert Abrahamse (RCE, redactie *Bulletin KNOB*), Kent Alstrup (Agency for Culture and Palaces, Kopenhagen), Theo van Mierlo (Gemeente Kampen), Juliëtte Roding (Universiteit Leiden) en Harmen Snel (Stadsarchief Amsterdam) voor tips en advies.

1 G. van Essen, *Het stadsfabrieksambt. De organisatie van de publieke werken in de Noordelijke Nederlanden in de zeventiende eeuw*, diss. Universiteit Utrecht, Utrecht 2011, 18-25, 148, 146, 208. Met de aanstelling van Hendrick de Keyser ontstond een scheiding tussen het ambt

van stadsmetselaar en de stadssteenhouwer/beeldsnijder. Zijn opvolger, Willem de Keyser, was in 1647 gehouden uitsluitend voor de stad te werken.

2 C. Danckerts en S. de Bray, *Architectura Moderna ofte Bouwinge van onsen tyt bestaende in verscheyde soorten, raedthuysse, poorten, huysse, graven en dergelijke gestichten, staende soo binnen dese stat Amsterdam als elders, als gedaen by den zeer vermaerden en vernuften Mr. Hendrick de Keyser, beelthouwer en boumeester der stat Amsterdam...*, Amsterdam 1631.

3 P. Rosenberg, 'Die Wohnhausentwürfe von Hendrick de Keyser (1565-1621)',

Hausbau in Holland. Baugeschichte und Stadtentwicklung. Jahrbuch für Hausforschung 61 (2010), 297-314, hier: 299.

4 E. Neurdenburg, 'Hendrick de Keyser en het beeldhouwwerk aan de galerij van Frederiksberg in Denemarken', *Oudheidkundig Jaarboek* 12 (1943) afl. 1-2, 33-41; M. Stein, 'The Iconography of the Marble Gallery at Frederiksberg Palace', *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 35 (1972), 284-293.

5 Stein 1972 (noot 4), 289-291; K. Ottenheym, P. Rosenberg en N. Smit, *Hendrick de Keyser Architectura Moderna. Moderne bouwkunst in Amsterdam 1600-*

- 1625, Amsterdam 2008, 118-119.
- 6 J. Roding en M. Stompé, *Pieter Isaacsz (1569-1625). Een Nederlandse schilder, kunsthedelaar en diplomaat aan het Deense hof*, Hilversum 1997, 56.
- 7 Stein 1972 (noot 4), 288.
- 8 G.W. Kernkamp, 'Memoriën van Ridder Theodorus Rodenburg betreffende het verplaatsen van verschillende industrieën uit Nederland naar Denemarken, met daarop genomen resolutiën van koning Christiaan IV (1621)', *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap te Utrecht* 23 (1902), 189-257. Rodenburg constateert dat de meeste in Denemarken toepaste baksteen uit 'Holland, Vriesland en ander quartieren komen moet' en dat hij daarom voorstelt om vijftig personen op eigen kosten uit Holland te laten komen om met lokale Deense klei en turf bakstenen, estriken en haardstenen te gaan produceren, op voorwaarde dat ze gedurende een aantal jaren het alleenvertoningsrecht via een koninklijk privilege mogen genieten (pp. 221-223). Laurens Sweys zorgde voor de aanschaf en het transport van 'Gullandse', Gotlandse steen, waar de beelden uit gehouden werden en bestelde blauwe steen, marmer en toetssteen in de Zuidelijke Nederlanden, zie Neurdenburg 1943 (noot 4), 35.
- 9 Voor de achtergrond van Rodenburg zie ook H. Battjes, 'Het netwerk van Hendrik de Keyser, rederijker en lootjesverkoper', *Jaarboek Amstelodamum* 99 (2007), 80-133; K. Ottenheim, 'Travelling Architects from the Low Countries and their Patrons', in: K. Ottenheim en K. De Jonge (red.), *The Low Countries at the Crossroads. Netherlandish Architecture as an Export Product in Early Modern Europe (1480-1680)*, Turnhout 2013, 55-88, hier: 68-69.
- 10 Kernkamp 1902 (noot 8), art. 19, p. 231. De gang van zaken is vergelijkbaar met het werven van andere jonge vakmensen, zoals de schilder Salomon Simonsz de Bray (1597-1664), die 'is willich zich van Haerlem te begeven en hier tot Kopenhagen te komen': Kernkamp 1902 (noot 8), art. 9, 216-217. Via iemand anders, 'zonder dat hy wist dat het voor my was', liet ridder Rodenburg ook in dit geval een proefstuk maken, 'wesende een vrouwenbeeldt', om aan de koning voor te leggen. Ondanks de uitstekende referenties en warme aanbevelingen is het niet bekend of De Bray ooit in Kopenhagen geweest is.
- 11 D.F. Slothouwer, *Bouwkunst der Nederlandsche renaissance in Denemarken*, Amsterdam 1924, 39.
- 12 Met vriendelijke dank aan Juliëtte Roding: Deze beelden zijn vermoedelijk verdwenen maar er is waarschijnlijk nooit goed naar gezocht.
- 13 E. Neurdenburg, *Hendrick de Keyser, beeldhouwer en bouwmeester van Amsterdam*, Amsterdam [1930], 127-130.
- 14 Zie de site www.buitenbeeld.nl/Rijksmuseum/Razernij.htm (geraadpleegd 30 maart 2016).
- 15 Neurdenburg 1930 (noot 13), 127. Zie ook: www.buitenbeeldinbeeld.nl/Rijksmuseum/DeKeyser.htm (geraadpleegd 30 maart 2016).
- 16 In een tentoonstellingscatalogus spreekt men van een badende vrouw, zie F. Meijer, 'Badende vrouw die haar haren kamt', in: P. Biesboer (red.), *Salomon, Jan, Joseph en Dirck de Bray. Vier schilders in één gezin*, Zwolle 2008, 44. Er is echter geen bad te zien, terwijl de vrouw onder haar borsten nog de strook van een kledingstuk draagt. Men denkt aan een badende herderin, een nimf, Bathseba of Venus.
- 17 www.buitenbeeldinbeeld.nl/Rijksmuseum/DeKeyser.htm (geraadpleegd 30 maart 2016).
- 18 F. Schmidt, 'De architect van het Huis met de Hoofden. Moderne architectuur anno 1631', in: J. Gawronski, F. Schmidt en M.T. van Thoor (red.), *Monumenten & Archeologie* 5, Amsterdam 2006, 58-69. De auteur hekelt het 'toeschrijven' aan een bekende architect, wijst op samenwerken van dezelfde ploeg bij Huis Bartolotti en het Huis met de Hoofden en concludeert vervolgens dat de bouw van deze beide huizen niets te maken heeft met Hendrick de Keyser.
- 19 Er zijn geen poorterboeken uit de periode 1605-1637. Evenmin bleven er uit die tijd relevante gegevens bewaard bij het Lucas of Barbaragilde. Vriendelijke mededeling van Harmen Snel van het Stadsarchief Amsterdam, die mij ook de weg wees naar andere relevante stukken.
- 20 Stadsarchief Amsterdam, Indexen, Ondertrouwboek Nieuwe Kerk, 180. In Amsterdam was het gebruikelijk om drie weken na de ondertrouw in dezelfde kerk te trouwen.
- 21 Vriendelijke mededeling Juliëtte Roding.
- 22 Roding en Stompé 1997 (noot 6), 19. Ondanks een langdurig verblijf in Denemarken vanaf 1614, behield Pieter Isaacsz een groot huis op de hoek van de St. Anthoniesbreestraat (nr. 53) in Amsterdam, waarvan hij het erf kocht in 1603. Stadsbouwmeester Hendrick de Keyser en zijn broer, schrijnwerker Aert de Keyser, stonden borg voor hem, evenals voor de rentebrief bij de bouw van het huis in 1604. 'Het is verleidelijk om Hendrick de Keyser als bouwmeester van het huis te beschouwen.' Vermeldenswaard is nog het onlangs aan Pieter Isaacsz toegeschreven ovale schilderijtje met Barbara, patrones van de Amsterdamse metselaars en steenhouwers. Het hing in hun gildes-kamer, die sinds 1617 boven de Waag in de voormalige St. Anthonispoort ondergebracht was. Zie N.E. Middelkoop, 'Eine Schutzpatronin – die Heilige Barbara und die Amsterdamer Mauerzunft', in: A.K. Ševčík (red.), *Haně Seifertová, k 75. Narozeninám*, Praag 2009, 52-57.
- Op stilistische gronden dateert Norbert Middelkoop het paneel rond 1600, dus vóór 1617, het jaar waarin de voormalige St. Anthonispoort beschikbaar gesteld werd aan het metselaarsgilde. Het ovaal past weliswaar in de nis van de schouw in de metselaarskamer, maar is waarschijnlijk met dat doel aangepast vanuit een rechthoekige vorm.
- 23 Roding en Stompé 1997 (noot 6), 75 en 76.
- 24 S.A.C. Dudok van Heel, 'The Birth of an Artists' Quarter – Pieter Isaacsz's Amsterdam Years', in: B. Noldus en J. Roding (red.), *Pieter Isaacsz (1568-1625). Court Painter, Art Dealer and Spy*, Turnhout 2007, 74-91.
- 25 Stadsarchief Kampen, kaartsysteem lidmaten N.H. Kerk.
- 26 J.E. Abrahamse, *De grote uitleg van Amsterdam. Stadsontwikkeling in de zeventiende eeuw*, Hilversum 2010, 103.
- 27 Th. Van Mierlo, 'Ontwikkeling van het stadsbeeld tot circa 1800. Een "cyraet van olde antiquiteit"', in: H.J.J. Lenferink (red.), *Geschiedenis van Kampen, dl. 1 "maer het is hier te Campen"*, Kampen 1993, 40.
- 28 Chr. J. Kolman, *Naer de eisch van 't werck. De organisatie van het bouwen te Kampen 1450-1650*, Utrecht 1993, 208.
- 29 Ottenheim, Rosenberg en Smit 2008 (noot 5), 63, plaat XVI in *Architectura Moderna*.
- 30 Kolman 1993 (noot 28), n. 116, 267-368.
- 31 Kolman 1993 (noot 28), 77 en 208-209.
- 32 Het cartouche heeft veel weg van het exemplaar dat Cornelis Danckerts afbeeldt in de *Architectura Moderna* van Hendrick de Keyser, op plaat XXXII.
- 33 G. Steenmeijer, *Tot cieraet ende aensien deser stede. Arent van 's-Gravesande architect en ingenieur ca. 1610-1662*, Leiden 2005.
- 34 R. Meischke, H.J. Zantkuijl en P.T.E.E. Rosenberg, *Huizen in Nederland. Utrecht, Noord-Brabant en de oostelijke provincies*, Zwolle/Amsterdam 2000, 279-283; J. Verbeek, 'De beeldende kunst in Overijssel', in: B.H. Slicher van Bath (e.a. red.), *Zwolle 1970*, 339 schreef deze gevelsteen al toe aan Gerrit Lambertsz van Cuilenburch.
- 35 Met dank aan Theo van Mierlo te Kampen. In het rechterlijk Archief van het Stadsarchief Kampen, inv.nr. 23, fol. 76v, blijkt dat het pand in 1616 bewoond wordt door Christopher Henrichsz, mogelijk een lakenfabrikant, die zichzelf met hoed bovenin kan hebben laten afbeelden. Liever hadden we namen van eigenaren in het tweede kwart van de zeventiende eeuw, omdat de Ceres en Bacchus moeilijk met de lakenhandel te verenigen zijn. Het pand bevat bovendien kenmerken die het iets jonger dateren: enkelvoudige grenen balklagen met eenvoudige olijf consoles, ronde, naaldhouten sporen, een achter(tuit)gevel van gele (Friese) baksteentjes.

- 36 Vriendelijke mededeling door de eigenaar van het pand, de heer Poutsma.
- 37 R. Meischke, 'Hendrick de Keyser, het Huis Bartolotti en het Huis met de hoofden', *Liber amicorum J.P. Mieras*, Amsterdam 1958, 44-56. Voor de interpretatie van de hoofden, zie C. Rogge, 'De hoofden van het huis met de Hoofden, speurtocht naar hun betekenis', *Binnenstad* 41 (2007), 2-4.
- 38 Er is in 1643 (en al eerder) sprake van een huis genaamd het Paradijs in de Broederstraat: Archief Kampen, Notarieel Archief, 12 september 1643, zie www.kampennotarieel.nl/akten91.pdf (ge raadpleegd 8 april 2016).
- 39 Met dank aan Theo van Mierlo. Hij wijst op gevelstenen met soortgelijke voorstellingen van het paradijs, in het bijzonder de zondeval op voorbeelden in Rotterdam en Heusden (Breestraat 25).
- 40 Over de huidige verblijfplaats van dit bouwfragment (wang van een schouw of deurpost?) is helaas niets bekend.
- 41 Het is denkbaar dat onder invloed van de Doleantie de teugels binnen de protestantse kerk strakker werden aange-trokken en te midden van allerlei katholiek gebleven kunstenaars om een standpunt werd gevraagd. In plaats van 'beeldhouwer' noemde men hem in Oost-Nederland in later tijd consequent 'steenhouwer' of 'metseler'. Hendrick de Keyser werd eerder door een Amsterdamse dominee beschuldigd van het maken van een paaps beeld (een Sint-Jan, voor het oksaal in Den Bosch), zie ook: J.Z. Kannegieter, 'Het St. Jansbeeld van het Bossche Oxaal', *Oud-Holland* 59 (1942), 110-111.
- 42 Deze gegevens zijn eveneens ontleend aan de Generale Index Zwolle van het HCO Zwolle.
- 43 J. Verbeek, 'Johannes van Cuylenburch en zijn vader Gerrit Lamberts', *Oud-Holland* (1955) II, 67-81, hier: 77; Generale Index Zwolle HCO Zwolle, 14 november 1639.
- 44 HCO Zwolle, SA 700-700-6127, Jaarrekening 1643, 78. Het gaat om kaart uit 1645, dus twee jaar na de betaling. De signatuur luidt: 'de Rij fecit A° 1645'. Het gaat derhalve om Cornelis Danc-kertsz de Rij, stadslandmeter van Amsterdam van 1623 tot 1662, zie G. van Essen, 'Daniel Stalpaert (1615-1676), stadsarchitect van Amsterdam en de Amsterdamse stadsfabriek in de periode 1647 tot 1676', *Bulletin KNOB* 99 (2000), 101-121, hier: 116.
- 45 Hoewel aan de hand van de gepubliceerde bronnen niets te zeggen valt over de directe betrokkenheid van mr. Gerrit Lamberts van Cuilenborch, zie ook de bijdrage van J. Vromen, 'Van kloostercomplex tot marktplein. Projectontwikkeling van de Nieuwe Markt', in: D.J. de Vries en H. Kranenborg (red.), *onZichtbaar Zwolle. Archeologie en bouw-historie van de stad*, Zwolle 2015, 208-228 en F.A. Hoefer, 'Eene bijdrage tot de oude plaatsbeschrijving van Zwolle', *Verslagen en Mededeelingen van Overijsselsch Regt en Geschiedenis*, 23 (1904), 96-101.
- 46 Met dank voor de informatie van Jaap Evert Abrahamse. Hendrick de Keyser maakte in deze tijd de architectonische ontwerpen voor het stadsbestuur van Amsterdam. Zie Abrahamse 2010 (noot 26), 40-41 over de huizen bij de Beurs, waarover ook G. van Tussenbroek, *In het voorbijgaan. Zeven eeuwen bouwen langs de Noord/Zuidlijn*, Bussum 2014, 14 en 25 en Abrahamse 2010 (noot 26), 99-100 over Herenmarkt en Haarlemmerplein. Ten aanzien van de Nieuwmarkt: SAA 5025-10 (Resoluties Vroedschap), fol. 206-207 (24 januari 1614): 'Is den heeren xxxvi Raden verthoont de caerte gedaen maken vant pleyn aen d'oude Anthonispoort, volgende de voorgaende resolutie van den voorn Raed, ende goetgevonden dat het werck, dien volgende, metten eersten by der handt genomen ende voltrocken sal worden, dat oick de vijff erffen opt voors pleyn gelegen, sulcx dat in de voors caerte staen affgeteyckent, sullen worden vercoft ende geconditionneert dat de copers daer op moeten timmeren nae sulcken patroon, als de heeren daervan sulken doen maken.'
- 47 Hoefer 1904 (noot 45), 99.
- 48 Zie Vromen 2016 (noot 45), 222-213.
- 49 Zijn tijdgenoot en collega-meestertimmerman Willem Knijff kreeg zijn 'pensie' van 50 gl al vanaf 1641 tot 1658. Uit de maandrekeningen blijkt dat Willem met zijn knechten aanzienlijk langer bleef werken dan Gerrit.
- 50 'Betaelt aen Engbert Jansen Graesdorp voor een glas int huis van mr. Gerryt Stadsmetser vereert 9gl 8st'. HCO Zwolle, SA 700-6128, Jaarrekening 1644, 76. De vermelding van het pensioen, de 'pensie' staat vanaf dit jaar bij de terugkerende uitkeringen, hier: 62.
- 51 'Betaelt aen Abraham van Benthem glasmaecker voor vier dubbelde glazen gekomen inde nieuwe huizen aen hett Belheems pleyn, ad 13gl ieder glas 37gl 4 st' en later dat jaar: 'Betaelt aen Hendrick Avercamp Belheems playn verteert 34gl 8st'. HCO Zwolle, SA 700-6132, Jaarrekening 1648, 71. In 1660 kregen twee huiseigenaren aan de Nieuwe Markt nog een glas: Berent Vrijlinck in zijn 'nieu getimmerde huis naest Gerrijt van Cas-sels huis' en Gerrijt van Cassel zelf. HCO Zwolle, SA 700-6144, Jaarrekening 1660, resp. 88 en 105.
- 52 Kolman 1993 (noot 28), 316-320. Het stadbestuur van Kampen had aan de hand van diverse modellen en adviezen een ontwerp laten maken door Dirck Jansz uit Edam, die als molenmaker ervaring had met houtconstructies en zorgde voor een solide opzet van het inwendige. We komen zijn naam tegen i.v.m. het leggen van het fundament in februari en maart 1649, Stadsarchief Kampen, inv.nr. 1981. Het (tweede deel) van het boek bevat rekeningen van beta-lingen van kosten die buiten het bestek vallen, waaronder het fundament door mr. Dirk Jan, natuursteenwerk door mr. Anthoni en ander, niet nader benoemd werk door Jan Boer en zijn twee knech-ten.
- 53 Anthoni werd echter niet ingeschreven als burger, zie Kolman 1993 (noot 28), n. 127. Kolman suggereert dat Gerritsz. het (klein) burgerrecht cadeau kreeg, hetgeen toen vaker gebeurde, omdat de functie van gildemeester niet zonder burgerschap vervuld kan worden. 15 september 1651 werd Anthoni, zoon van Anthoni Gerritsz van Kuijlenburgh en Annetje Theunis, te Kampen gedoopt (Stadsarchief Kampen, doopklapper nr. 31). In 1653 solliciteerde hij naar het ambt van stadssteenhouwer in Kampen en werd daar in het volgende jaar ook nog eens belast met het ambt van stads-metselaar, omdat hij 'mette truffel wel weet te leven', Kolman 1993 (noot 28), 210-21. In 1655 leidde het dubbelambt echter tot een verzoek om ontslag.
- 54 'Betaelt voor een vereert glas inde lant schryver mercks huis 17g 24st'. HCO Zwolle, 700-6138, Jaarrekening 1654, 100.
- 55 Zie verder D.J. de Vries, 'De bouw- en bewoningsgeschiedenis van Melkmarkt 14', in: De Vries en Kranenborg (noot 45), 230-243.
- 56 G. van Essen, *Bouwheer en bouwmeester. Bouwkunst in Groningen, Stad en Lande (1594-1795)*, Assen 2010, 152-152. De leeuw-koppen staan samen met een aantal mascarons op de sluitstenen van de gale-rij van de Corps de Garde in Groningen. Een plaquette op het gebouw meldt dat in 1633 met de bouw werd begonnen naar ontwerp van stadsbouwmeester Johan Isebrands, uitgevoerd door Berent Geerts voor 5780 florijnen.
- 57 Ottenheim, Rosenberg en Smit 2008 (noot 5), 27.
- 58 R. van den Berg, 'Koestraat 8 en Atelier Van Culenborch', *De Grootte Klok. Perio-diek van De Grootte Societeit opgericht 1802* (2016) 1, 19-21. De datering van de architectuur en decoraties is enigszins onzeker. De auteur haalt het werk van Gerrit Lamberts en dat van Abraham de Cock door elkaar.
- 59 Verbeek 1955 (noot 43) en E.A. van Dijk, *Schilders in Zwolle*, Zwolle 1993, 6. Johan-nes werd in 1628 geboren. Uit de Gene-rale Index Zwolle van het HCO Overijssel blijkt dat zoon Beerent op 25 april 1639 gedoopt is en dat hun zoon Joannes 'wonende aan de Blymerckt' op 13 oktober 1655 in ondertrouw ging met Trientien Michels.
- 60 HCO Zwolle, SA 700-6595, Maand-rekening 1650, 2.
- 61 In 1653 blijkt dat Jan Mewis er een eigen knecht op na hield. Niet zeker is of het dezelfde persoon betreft, maar volgens

- de Generale Index Zwolle van het HCO Zwolle werd ene Jan Mewes op 15 januari 1684 onder het luiden van de kleine klok om halftwee begraven. Verbeek 1955 (noot 43), 78.
- 62 Generale Index Zwolle, HCO Zwolle. Van begravingen in de O.L.V. Kerk, die in de zeventiende eeuw de 'Kruiskerk' werd genoemd, is weinig bekend. In 1978 kwamen in het transept diverse gebroken grafzerken tevoorschijn, maar daar is de naam van Gerrit Lambertsen niet op aangetroffen, zie beeldbank RCE.
- 63 Verbeek 1955 (noot 43), 79.
- 64 Gegevens ontleend aan Generale Index Zwolle, in het HCO Overijssel.
- 65 D.J. de Vries, *Bouwen in de late middeleeuwen. Stedelijke architectuur in het voormalige Over- en Nedersticht*, Utrecht 1994, 105. HCO Zwolle, Archief Zwolle RA001-532, 703-822.
- 66 Tot die invloedssfeer kan ook het pand Graafschap 28 gerekend worden, gedaateerd 1663. Opmerkelijk is de overeenkomst met het tien jaar oudere pand Melkmarkt 14 in Zwolle m.b.t. de zeskante spijkerkoppen waaraan de guirlandes 'opgehangen' zijn.
- 67 HCO Zwolle, SA 700-6158, jaarrekening 1674, 113 en SA 700-6159, jaarrekening 1675, 88-89.
- 68 Ottenheym, Rosenberg en Smit 2008 (noot 5), 121-122.
- 69 G. Kieft, 'De Medusa in de aegis van Hendrick de Keyser. Vorm en functie van een ornament op het grafmonument van Willem van Oranje (1614-1623)', *Bulletin KNOB* 113 (2014) 3, 132-144.

PROF. DR. DIRK JAN DE VRIES is bouw- en architectuur-historicus bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en hoogleraar Bouwhistorie & Erfgoed bij de Faculteit Archeologie van de Universiteit Leiden. Aan-

leiding voor dit onderzoek waren het congres van de Arbeitskreis für Hausforschung in Aarhus in 2013 en het boek *onZichtbaar Zwolle. Archeologie en bouwhistorie van de stad* uit 2015.

OUT OF THE SHADOW OF HENDRICK DE KEYSER

GERRIT LAMBERTSEN VAN CUILENBORCH (1597–1657), SCULPTOR AND ARCHITECT

DIRK J. DE VRIES

Gerrit Lambertsen van Cuilenborch began his career in the studio of Hendrick de Keyser. Later he worked for the Danish king and as sculptor in Kampen and municipal building supervisor in Zwolle. The early classicism of Van Cuilenborch's buildings in those two towns was quite obviously influenced by his teacher, Hendrick de Keyser. As with other architects, during the course of his career the superimposed rows of pilasters evolved into a colossal order of pilasters. The ionic capital of no. 14 Melkmarkt in Zwolle is planar, as was usual with Serlio and Hendrick de Keyser, whereas Vingboons and other contemporaries favoured the diagonal variant proposed by Scamozzi. Lions' heads proved to be a useful decorative detail for making a distinction or attribution. Although an iconographic interpretation is as yet lacking, one encounters two different types of lions: stern or affable. Another element that changed over time is the *oeil-de-boeuf* window, but I have not pursued that in detail. Nor have I investigated the classical treatises or iconological sources that Van Cuilenborch may have consulted, as was done for Hendrik de Keyser's Medusa in a recent erudite article in this journal.

Although this article affords only a small glimpse of the life and work of the sculptor Gerrit Lambertsen van Cuilenborch and his studio, and although the attribu-

tion is far from absolutely certain, Van Cuilenborch does now have a recognizable, independent place in history.

Van Cuilenborch used sample prints for his facade tablets. He also drew inspiration from models and studied Van Mander's *Schilder-Boeck*, which referred to Amsterdam painters he would have known personally, such as Salomon de Bray and Pieter Isaacsz who had worked with him in Denmark for Christian IV. The high quality of his sculpture work in Amsterdam and Denmark is still discernible in various facade tablets and in the carved heads at no. 9 Broederweg in Kampen. With the exception of no. 100 Buiten Nieuwstraat in Kampen, the architectural quality of the facades he built in Kampen and Zwolle is inferior to those built previously under the auspices of Hendrick de Keyser. Van Cuilenborch was first and foremost a master sculptor, only secondarily a mason and, in common with most Dutch municipal building supervisors, no architect at all. With the assistance of other disciplines, such as carpenters and surveyors, he created new market squares in Kampen and Zwolle on the site of a former monastery. In Kampen the buildings were of a mainly representative character, while those around the square in Zwolle were more in the nature of what we would nowadays call property development.